

УДК 341.322

**DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE
РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ****Kuzmenko V. M. / Кузьменко В. М.
Pimenova A. Yu. / Піменова А. Ю.***Odessa National Maritime University,
Odessa, Mechnikova 34, 65029**Одеський національний морський університет,
Одеса, вул.Мечникова 34, 65029*

***Анотація.** В роботі розглянуто історію виникнення окремих інститутів міжнародної кримінальної відповідальності, досліджено періоди становлення міжнародного співробітництва в сфері правової допомоги у кримінальних справах в міжнародному праві з найдавніших часів до сьогодення, визначено тенденції міжнародної співпраці в сфері кримінального судочинства на національному, двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях.*

***Ключові слова:** міжнародне право, міжнародне кримінальне право, міжнародний кримінальний суд, міжнародний кримінальний процес, міжнародна кримінальна відповідальність, воєнні злочини, кримінальний процесуальний кодекс*

Вступ.

Забезпечення міжнародного миру і безпеки, підтримання міжнародного миру, невідвортної відповідальності осіб, які вчинили найсерйозніші злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, є основою сучасного світового правопорядку, цілей створення і діяльності Організації Об'єднаних Націй.

Основний текст.

Після закінчення другої світової війни для здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили воєнні злочини, злочини проти миру і злочини проти людяності були створені два міжнародні військові трибунали: в Нюрнберзі й Токію. Подальшим розвитком інституту міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб стало заснування Радою Безпеки відповідно до глави VII Статуту ООН [1] двох міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc: для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року (МТЮ), та для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, та громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 (МТР), а також створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду (МКС) [2].

Згодом були засновані й інші змішані (гібридні) кримінальні трибунали і спеціалізовані суди, здатні здійснювати кримінальне судочинство у справах щодо найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства: Змішані (гібридні) суди на території Косово (1999); Колегії з виключної юрисдикції щодо серйозних злочинів в Східному Тиморі (2000);

Спеціальний Суд по Сьєрра-Леоне (2002); Відділ з військових злочинів Суду Боснії і Герцеговини (2005); Надзвичайні палати в Судах Камбоджі для переслідування за злочини, вчинені в період Демократичної Кампучії (2006) тощо.

Поряд з постійно діючим Міжнародним кримінальним судом вищевказані судові органи виступають в якості складових елементів системи міжнародного кримінального правосуддя, що знаходиться у процесі формування, причому інституційні моделі створення, формування, правового регулювання й діяльності цих судових органів різні.

Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю здійснюється в двох основних формах: у рамках міжнародних органів та організацій (міжурядових і неурядових) і на основі міжнародних угод. До основних джерел (форм), що становить правову основу співробітництва держав в даній сфері, відносяться: а) багатосторонні міжнародні угоди типу Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), Конвенції про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю (2000 р.), інші конвенції про боротьбу з окремими видами злочинів (наркотики, тероризм, торгівля зброєю тощо); б) регіональні міжнародні угоди типу Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом (1977 р.); в) договори про взаємну правову допомогу у кримінальних справах та екстрадиції типу угод, підписаних європейськими державами [3; 4]; г) двосторонні угоди типу Договорів про взаємну правову допомогу у кримінальних справах; д) угоди - установчі документи міжнародних органів та організацій, що займаються питаннями боротьби зі злочинністю: Статут Міжнародної організації кримінальної політики (1956 р.); Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.) та ін.; е) міжвідомчі угоди типу Договорів МВС з відповідними відомствами інших держав про співробітництво; є) національне законодавство, насамперед кримінальні та кримінально-процесуальні кодекси й інші кримінальні закони [5, с. 214].

Співпраця держав у даній сфері визначається цілою низкою обставин, основною з яких є історичний рівень розвитку міжнародного співробітництва у галузі права в цілому.

Історія вітчизняного та міжнародного права й окремих їх галузей охоплює багатовіковий період і містить великий фактичний матеріал. Об'єднання зусиль держав у сфері надання правової допомоги у кримінальних справах ми спостерігаємо з моменту виникнення у них спільних інтересів (перш за все, при укладанні міжнародних договорів в політико-економічній сфері).

Хоча існує багато точок зору на історію виникнення інститутів міжнародного права в сфері боротьби зі злочинністю, ми дотримуємося тієї позиції, що першим правовим інститутом міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства став інститут екстрадиції (перше відоме документальне свідчення правового регулювання видачі, стало хрестоматійним, датується близько 1280 р. до нашої ери, коли фараон Єгипту Рамзес II підписав мирний договір з хетами після відбиття їх спроби вторгнутися в Єгипет. У ньому прямо вказувалося: «Якщо хто-небудь втече з Єгипту і піде в країну хетів, то цар хетів не буде його затримувати, а поверне в країну Рамзеса») [6, с.

117], зародження якого відбулося в древніх східних цивілізаціях таких, як єгипетська, китайська, халдейська й асирійсько-вавилонська. Але цей інститут не був інститутом міжнародного права або кримінального процесу в сучасному його розумінні, так як був в той час лише першою спробою закріплення і дотримання національних інтересів в міждержавних відносинах.

В епоху рабовласництва яскраво проявилася роль видачі як засобу припинення втечі рабів - основної продуктивної сили. Подальший розвиток міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю отримує в період створення державних об'єднань, спілок (союз удільних князівств Давньої Русі, Русь - Візантія, Річ Посполита та ін.). Основні джерела права Київської Русі містили норми, що регулювали деякі питання міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства. Причому, вже в X столітті в Стародавній Русі уклалися договори, що встановлювали процесуальні правила видачі руських іншими державами. Так, згідно з Угодою київського князя Олега з Візантією 911 року руські, які вчинили злочини у Візантії, повинні бути видані для покарання батьківщині, а греки - надсилатися до Візантії (Договори князів Ігоря (944 р.) і Святослава (971 р.) з Візантією, які передбачали видачу, згадуються і в Повісті временних літ). При цьому вчені відзначають наступні особливості цього договору: екстрадиція була пов'язана з імунітетом від місцевої юрисдикції, а також той факт, що під видачу потрапляли особи, які вчинили в основному загально-кримінальні, а не політичні злочини [7, с. 86].

У період середньовіччя між державами було укладено чимало угод про видачу, однак, більшою мірою, йшлося про екстрадицію політичних злочинців (Наприклад, Договір 1174 року між королем Англії Генріхом II і королем Шотландії Вільямом, Договір 1661 року між Англією і Данією, «договірний запис» Росії зі Швецією про видачу перебіжчиків 1649 р. та ін.). При цьому, як правило, втікачів із союзницьких держав видавали їх урядам, а з недружніх - не видавали. Мусульманські країни не видавали осіб, які сповідують іслам, християнським державам.

До перших спроб правового регулювання безпосередньо бойових (військових) дій під час збройних конфліктів історики відносять діяльність китайського полководця Сунь Цзи (VI століття до н.е.). Визначення ж злочину проти порядку (правил) ведення збройної боротьби було наведено в Кодексі Ману (близько 200 року до н.е.). В подальшому «закони війни» отримали розвиток в Стародавній Греції, римському та європейському праві (першим міжнародним судовим процесом *ad hoc*, можливо, слід вважати суд над Петером фон Гагенбахом, який був засуджений трибуналом у складі 28 суддів союзницької коаліції до смертної кари в Австрії у 1474 році за звірства, допущені під час війни). Таким чином, європейське середньовіччя внесло свій вклад в підготовку ґрунту для створення міжнародного права. Мабуть, головне полягало в тому, що воно продемонструвало згубність беззаконня як для внутрішньодержавних, так і для міжнародних відносин [8, с. 79].

До другого періоду розвитку міжнародного співробітництва в сфері правової допомоги у кримінальних справах належить проміжок часу з кінця XVIII століття (1869р.) до початку XIX століття (1833 р.), що характеризується

укладенням міжнародних (двосторонніх і багатосторонніх) угод, що передбачають переслідування осіб, які вчинили військові і загальнокримінальні злочини, а також формуванням принципу невидачі політичних злочинців.

Більш повна кодифікація законів і звичаїв війни була здійснена другою Гаазької конференцією світу в 1907 р. Хоча в той період міжнародне право надавало широкі можливості для застосування сили, а війна вважалася законним засобом політики. Значною мірою воно було правом війни [7, с.106].

Період між закінченням Першої і Другої світових воєн, що хронологічно тривав з 1919 р. до 1945 р., став часом, коли розвиток правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері кримінального права та процесу тривав в руслі раніше намічених тенденцій, але з урахуванням коректив, внесених першою спробою створення організованого співтовариства держав - Ліги Націй та її діяльності. Після I Світової війни в термін «злочинці війни» (war criminals) вкладалися два значення: в ширшому сенсі під злочинцями війни розумілися як винуватці військової агресії, так і особи, відповідальні за порушення законів і звичаїв війни, в більш вузькому сенсі - тільки порушники законів і звичаїв війни [8, с. 100].

Міжнародне кримінальне судочинство у справах про воєнні злочини могло почати свою історію в 1919 році, коли відповідно до розділу III частини IV Версальського мирного договору від 28 червня 1919 року, між Німеччиною і 27 союзними й асоційованими державами, його сторони брали на себе зобов'язання: організувати спеціальний трибунал для публічного розгляду кримінальної справи за обвинуваченням німецького імператора Вільгельма II; переслідувати в кримінальному порядку і видавати передбачуваних воєнних злочинців; деякі інші зобов'язання (причому, аналогічні вимоги містилися в ряді інших міжнародних договорів (Сен-Жерменський мирний договір від 10.09.1919 р. між Австрійською Республікою та 17 союзними державами, Тріанонський мирний договір від 04.06.1920 р. між Угорщиною і 17 союзними і асоційованими державами та ін.)).

При цьому, за Версальським договором (ст. 227-229) встановлювалося три види юрисдикції у справах про злочини, пов'язані з війною: Міжнародний кримінальний суд, військові суди тієї чи іншої держави, змішані суди (в той час як Лондонська угода 1945 року містило тільки два види юрисдикції: Міжнародний військовий трибунал і національні або окупаційні суди) [7, с. 94].

Під час Другої світової війни міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю, в цілому, дещо призупинилося. Проте, необхідно відзначити, що в процесі створення антигітлерівської коаліції не тільки були закладені «моральні та юридичні підстави боротьби з фашизмом, а й зароджувалися певні передумови для повоєнного міжнародного співробітництва» [5, с.243].

У червні 1945 р. конференція Об'єднаних Націй в Сан-Франциско прийняла Статут ООН, який поклав початок сучасному міжнародному праву. В середині того ж року відбулася Потсдамська (Берлінська) конференція керівників трьох держав, яка вирішила складний комплекс питань, що стосуються відповідальності Німеччини за агресію.

Особливе значення для формування права міжнародної відповідальності, в тому числі - індивідуальної кримінальної, мало прийняття в 1945 р. Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду над головними німецькими воєнними злочинцями, а в подальшому і Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду над японськими воєнними злочинцями. Статуту визначили три види злочинів, що тягнуть за собою індивідуальну відповідальність вищих посадових осіб держави: злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. У 1946 році Генеральна Асамблея ООН підтвердила принципи, втілені в статутах і вироках трибуналів, як загально визнані принципи міжнародного права.

З 1945 року до початку 1990 років тривав черговий етап формування інститутів кримінального переслідування за воєнні злочини. Слід зазначити, що в цей період інститут екстрадиції злочинців зайняв важливе місце в системі засобів боротьби держав з агресією, міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру. Основну роль у розвитку принципу індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, стали відігравати неурядові міжнародні організації, серед яких центральне місце зайняла створена в 1945 р. Організація Об'єднаних Націй.

Період з 1945 по 1993 рр. характеризується створенням і діяльністю Нюрнберзького і Токійського міжнародних військових трибуналів, формуванням основ судустрою та судочинних основ діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції, віднесенням воєнних злочинів до юрисдикції міжнародних трибуналів тощо (Лондонська угода (1945), Статут Нюрнберзького МВТ (1945) та його Регламент, Спеціальна прокламація, що засновує МВТ для Далекого Сходу і його Статут (1946); при цьому, основну роль у розвитку принципу індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, стала відігравати створена в 1945 р. Організація Об'єднаних Націй (Підтвердження принципів міжнародного права, визнаних статутом Нюрнберзького трибуналу (Резолюція 95 (1) від 11 грудня 1946 р.); проекти кодексу злочинів проти миру і безпеки людства (1954, 1991, 1996) тощо).

З 1993 року по теперішній час відбувається формування системи міжнародного кримінального правосуддя: створення міжнародних кримінальних трибуналів (МТЮ, МТР), постійно діючого Міжнародного кримінального суду (МКС), а також змішаних (гібридних) кримінальних трибуналів та спеціалізованих судів *ad hoc*. Теперішній період відрізняється тенденціями розширення і поглиблення правового регулювання міжнародної співпраці в сфері кримінального судочинства на національному, двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях.

Прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду в значній мірі вирішило «проблему судустрою і судочинства» міжнародної кримінальної юстиції. В Преамбулі Римського статуту вказується, що «Міжнародний кримінальний суд, заснований на підставі цього Статуту, доповнює національні органи кримінальної юстиції» [2]. Отже, завдання, що стоять перед міжнародним кримінальним судочинством, повинні за своєю суттю

відповідати, або, принаймні, не суперечити завданням, які покладені на національне кримінальне судочинство, а також, певною мірою, доповнювати їх специфічними завданнями, що покладені на органи міжнародної кримінальної юстиції.

20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут МКС, але не ратифікувала. І хоча Україна не є державою-учасницею Статуту, це не завадило їй звернутися до МКС, адже сам Римський статут передбачає таку можливість для країн, які його підписали. Наша держава лише визнала його юрисдикцію щодо злочинів, які відбуваються в Україні з 20 листопада 2013 року і до сьогодні. Водночас Росія відкликала свій підпис під Римським статутом. Однак це не перешкоджає переслідуванню російських громадян за злочини, вчинені на території України.

20 травня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [9], який запроваджує механізм співпраці компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом. Цим законом Кримінальний процесуальний кодекс України [10] доповнюється новим розділом, який встановлює процедуру та принципи взаємодії з МКС.

Зазначеним законом визначено:

- ✓ обсяг і порядок співробітництва з Міжнародним кримінальним судом;
- ✓ центральні органи України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України);
- ✓ порядок передання кримінального провадження Міжнародному кримінальному суду;
- ✓ порядок виконання прохання Міжнародного кримінального суду про надання допомоги, яке стосується проведення процесуальних дій;
- ✓ положення про конфіденційність та захист відомостей, що стосуються національної безпеки України, під час співробітництва з Міжнародним кримінальним судом;
- ✓ порядок вжиття заходів для забезпечення збереження доказів на території України на прохання Міжнародного кримінального суду;
- ✓ порядок виконання Міжнародним кримінальним судом дій (функцій) на території України;
- ✓ що особу, яка тримається під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі на території України, може бути тимчасово передано на прохання Міжнародного кримінального суду для давання показань або участі в інших процесуальних діях під час розгляду справи Міжнародним кримінальним судом та порядок такої передачі;
- ✓ порядок затримання осіб, які розшукуються Міжнародним кримінальним судом або стосовно яких надійшло прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт або про арешт і передачу;
- ✓ порядок надсилання запитів (прохань) до Міжнародного кримінального суду;
- ✓ порядок виконання в Україні рішень Міжнародного кримінального суду.

Висновки.

Цей закон є дуже важливим кроком на шляху співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. Україна впевнено наближається до ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та активно допомагає МКС документувати злочини РФ у цій жорстокій військовій агресії.

Формування всеосяжної системи міжнародної безпеки передбачає подальше вдосконалення і розвиток співпраці держав у боротьбі з найсерйознішими злочинами, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства. В умовах розвитку інтеграційних процесів в різних сферах міжнародних відносин об'єднання зусиль світової спільноти в цій області може вважатися одним із пріоритетних напрямків міжнародної взаємодії.

Література:

1. Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда от 26 июня 1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Європейська Конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
4. Європейська Конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008#Text
5. Войціховський, А. В. Міжнародне право: підручник / А. В. Войціховський; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с. – ISBN 978-966-610-108-5.
6. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум для студентів напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, Л. В. Новікова, Т. Л. Сироїд, – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 676 с.
7. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. – Харків: Право, 2019. – 440 с.
8. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / [Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А.]. – Одеса: Фенікс, 2017. – 582 с.
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-УІ // Голос України від 19.05.2012 р. № 90-91. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Abstract. *The history of separate institutes of international criminal responsibility is considered in the work, the periods of formation of international cooperation in the field of legal aid in criminal matters in international law from ancient times to the present are investigated.*

Key words: *international law, international criminal law, international criminal court, international criminal proceedings, international criminal responsibility, war crimes, criminal procedure code*

Стаття відправлена: 25.05.2022 р.
© Кузьменко В.М., Піменова А.Ю.